

From Rawḥ al-Arwāḥ to Kashf al-Asrār: Traces of Extensive Appropriation in Mystical Texts

Siamak Saadati[✉]

Assistant Professor of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran. Tehran, Iran. Email: s_saadati@ut.ac.ir

Article Info

Article Type:
Research Article

(77-100)

Receive Date:
07 January 2026

Revise Date:
12 May 2026

Accept Date:
13 May 2026

Published online:
03 July 2026

Abstract

This article employs an analytical-comparative method to examine the extensive appropriation of Aḥmad Samʿānī's *Rawḥ al-Arwāḥ fī Sharḥ Asmā' al-Malik al-Fattāḥ* from Maybudī's *Kashf al-Asrār wa 'Uddat al-Abrār*. Although the two works were composed within the same decade (520–529 AH), numerous textual correspondences—extending to verbatim repetition of phrases and sentences—are observed. By collecting a large body of evidence, the study classifies and analyzes various types of appropriation in *Rawḥ al-Arwāḥ* from *Kashf al-Asrār*, including “verbatim,” “amplificatory,” “abbreviatory,” “transpositional,” and “composite” adaptations. Taking into account criteria such as the earlier date of *Kashf al-Asrār*, its significantly larger volume, the stylistic affiliation of both works with a mode of rhymed, literary exegesis, and the unlikelihood that scribal intervention alone accounts for these commonalities, the preliminary conclusion strongly suggests that Aḥmad Samʿānī extensively appropriated material from Maybudī's work in composing his own. This study exemplifies the complexity of intertextual relations and the methods of textual re-creation within the tradition of Persian mystical prose. The collected evidence shows that many passages in *Rawḥ al-Arwāḥ* were taken from *Kashf al-Asrār* verbatim or with slight modifications, and that the amplificatory and composite adaptations resulted in a creative recasting. The research also refutes the view of a few scholars who have proposed the opposite direction of borrowing, and, on the basis of historical and codicological data, it establishes the one-way nature of the appropriation. The sheer extent of both overt and covert borrowing calls into question the boundary between literary influence and plagiarism, and underscores the need to reassess the originality of works within the mystical tradition.

Keywords: Intertextuality, Appropriation, Kashf al-Asrār, Rawḥ al-Arwāḥ, Rashīd al-Dīn Maybudī, Aḥmad Samʿānī

Cite this article: Saadati, Siamak (2025). From Rawḥ al-Arwāḥ to Kashf al-Asrār: Traces of Extensive Appropriation in Mystical Texts. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, Vol: 14, Issue: 3, Ser. No.: 39 (77-100).

DOI: <https://doi.org/10.22059/jlcr.2026.409571.2102>

Publisher: The University of Tehran Press.

© Siamak Saadati

1. Introduction

The Persian mystical prose of the sixth/twelfth century stands as one of the richest periods of Islamic literary culture, producing masterpieces that blend Qur'ānic exegesis, Sufi doctrine, and ornate rhymed prose. Among these, two works have attracted particular attention for their stylistic brilliance and spiritual depth: *Kashf al-Asrār wa 'Uddat al-Abrār* (The Unveiling of Secrets and the Provision of the Pious) by Rashīd al-Dīn Maybudī, and *Rawḥ al-Arwāḥ fī Sharḥ Asmā' al-Malik al-Fattāḥ* (The Repose of Spirits in the Commentary on the Names of the King, the Opener) by Aḥmad Sam'ānī. Both works were composed within a single decade (520–529 AH / 1126–1135 CE), and both belong to the literary tradition of the school of Herat, characterized by a heightened, musical style of didactic and mystical exposition. A close comparative reading, however, reveals a phenomenon that has not yet been fully accounted for: an enormous number of parallel passages, ranging from single phrases to lengthy paragraphs, are virtually identical or display only minor variations across the two texts. The sheer extent of this textual overlap—far exceeding what can be explained by common sources or mere stylistic affinity—raises the fundamental question of the direction and nature of the literary relationship between these two works. This article sets out to determine which author is the source and which is the borrower, and to analyze the mechanisms through which this borrowing was carried out.

2. Literature Review

Prior scholarship on these two works has largely developed along separate tracks. Maybudī's *Kashf al-Asrār* has been the subject of numerous studies concerning its sources, its tripartite structure (literal translation, exegesis, and mystical allegorization), and its connection to the teachings of the enigmatic “Pīr-e Harī” (the Elder of Herat), whom Shafī'ī Kadkanī has conclusively identified as a figure distinct from Khwājah 'Abdullāh Anṣārī. Sam'ānī's *Rawḥ al-Arwāḥ*, meanwhile, has been edited and analyzed primarily for its own doctrinal content and its place within the Sam'ānī family's scholarly output. However, a handful of studies have ventured into a direct comparison of the two texts. Notably, Mahdavi, Bālū, and Mūsavī Sangdehī, in a pair of articles (1399 and 1400 Sh./2020–2021), applied Genette's theory of transtextuality to shared narratives in the two works and concluded that *Rawḥ al-Arwāḥ* was the hypotext and *Kashf al-Asrār* the hypertext—in other words, that Maybudī borrowed from Sam'ānī. Similarly, Najjār Nūbarī and her colleagues (1402 Sh./2023) argued in a comparative stylistic study that Maybudī was influenced by Sam'ānī. The present study fundamentally rejects these conclusions. It demonstrates, through an array of textual, historical, and codicological evidence, that the direction of borrowing is precisely the opposite: Sam'ānī appropriated extensively from Maybudī. In doing so, it not only corrects the scholarly record but also contributes to a more nuanced understanding of intertextual practices in classical Persian Sufi literature.

3. Materials and Methods

The present study adopts an analytical-comparative method, based on a thorough collation of the two printed texts: Maybudī's *Kashf al-Asrār* (ed. 'Alī Aṣghar Ḥikmat, 1371 Sh.) and Sam'ānī's *Rawḥ al-Arwāḥ* (ed. Najīb Māyil Haravī, 1384 Sh.). A large corpus of parallel passages was compiled, and the variants were systematically categorized into five types of appropriation:

1. **Verbatim appropriation:** the exact replication of a passage without any change.
2. **Amplificatory appropriation:** the borrowing of a passage with the addition of new phrases, sentences, or Quranic citations.
3. **Abbreviatory appropriation:** the borrowing of a passage with the deletion of certain elements.
4. **Transpositional appropriation:** the borrowing of a passage in which words, phrases, or sentences are rearranged.

5. Composite appropriation: a combination of the above types, often involving both additions and deletions alongside minor lexical changes.

To determine the direction of borrowing, the study relies on several converging criteria. First, the historical record firmly establishes the priority of *Kashf al-Asrār*: Maybudī began his work in 520 AH, while Sam‘ānī completed his in 529 AH. Second, the sheer disparity in volume is telling—*Rawḥ al-Arwāḥ* is less than one-tenth the length of *Kashf al-Asrār*—making it far more probable that the smaller text excerpts from the larger one than the reverse. Third, stylistic analysis reveals that Maybudī is consistently explicit about his method and his debt to the concise *tafsīr* of Pīr-e Harī, which he deliberately expanded with his own literary artistry. Sam‘ānī, by contrast, provides no such transparent framework and, crucially, has a documented history of unattributed borrowing, as evidenced by his verbatim lifting of a passage on the Prophet’s ascension from Bukhārī’s *Sharḥ al-Ta‘arruf* without any acknowledgment. Fourth, the possibility of later scribal interpolation was examined. While the manuscript tradition of *Rawḥ al-Arwāḥ* is indeed marked by a period of misattribution and textual confusion, the seamlessness with which the borrowed passages are integrated into the fabric of Sam‘ānī’s argument—preserving thematic coherence and stylistic flow—suggests authorial agency rather than the clumsy insertion of a copyist. The historical tendency of scribes to introduce corruption rather than skillful, creative synthesis further weakens the likelihood of large-scale scribal intervention.

4. Discussions and Conclusion

The analysis of the gathered evidence leaves little room for doubt: *Rawḥ al-Arwāḥ* is, to a remarkable extent, a creative reworking of material taken from *Kashf al-Asrār*. The appropriations are not merely incidental echoes but constitute a foundational compositional technique. Entire rhetorical periods, polished similes, chains of invocation, and even extended mystical allegories reappear in Sam‘ānī’s text, often with only superficial adjustments. The amplificatory and composite types, in particular, show that Sam‘ānī did not simply copy but actively re-created his source by weaving in new Quranic verses, *ḥadīth* references, and his own rhetorical flourishes. Yet this creative impulse is shadowed by a conspicuous failure to credit his source. A telling example is Sam‘ānī’s treatment of a passage that Maybudī faithfully attributes to “Pīr-e Ṭarīqat”; in *Rawḥ al-Arwāḥ*, the attribution is reduced to a vague “such as they say,” effectively erasing the chain of transmission and claiming the insight as his own.

This conclusion stands in stark opposition to the earlier studies that posited Maybudī as the borrower. Those arguments, advanced primarily by Mahdavi, Bālū, Mūsavi Sangdehī, and Najjār Nūbarī, are undercut by the weight of historical chronology, the comparative volume of the texts, and the clear evidence of Sam‘ānī’s patterns of unattributed quotation elsewhere. The present article demonstrates that a superficial application of intertextual theory, without rigorous philological and chronological groundwork, can lead to entirely inverted conclusions.

From a broader perspective, the case of *Kashf al-Asrār* and *Rawḥ al-Arwāḥ* illuminates the complex nature of textual production in the Persian mystical tradition. It shows that the boundary between creative adaptation (*iqtibās*) and literary appropriation (*intihāl*) could be fluid and problematic. While Sam‘ānī’s amplificatory technique and stylistic reworking reveal a genuine literary talent, his systematic omission of any acknowledgment of his source pushes his practice into the gray zone of literary ethics. The study thus calls for a more sensitive, evidence-based approach to the study of intertextuality in classical Islamic texts—one that combines the tools of literary theory with the meticulous methods of textual criticism. Ultimately, the article affirms that *Kashf al-Asrār* is the primary text and that the textual borrowings flow in a single, extensive current from Maybudī to Sam‘ānī, offering a compelling case study in the politics of authorship, the mechanisms of textual transmission, and the re-creation of mystical prose in pre-modern Iran.

از روح الارواح تا کشف الاسرار: ردپای یک اقتباس گسترده در متون عرفانی

سیامک سعادت[✉]

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: s_saadatie@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۷۷-۱۰۰) تاریخ دریافت: ۱۷ دی ۱۴۰۴ تاریخ بازنگری: ۲۲ اردیبهشت ۱۴۰۵ تاریخ پذیرش: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵ تاریخ انتشار: ۱۲ تیر ۱۴۰۵ کلیدواژه‌ها: اقتباس، کشف الاسرار، روح الارواح، رشیدالدین میبدی، احمد سمعانی	این مقاله با روش تحلیلی-تطبیقی به بررسی پدیده اقتباس گسترده روح الارواح فی شرح اسماء الملک الفتح احمد سمعانی از کشف الاسرار و عدةالابرار میبیدی می‌پردازد. با وجود نگارش این دو اثر در یک دهه (۵۲۰-۵۲۹ ق)، همسانی‌های متن‌ی فراوانی تا حد تکرار عینی عبارات و جملات در آنها مشاهده می‌شود. در این مقاله با گردآوری شواهد متعدد، انواع اقتباس از جمله «کامل»، «افزایشی»، «کاهشی»، «جابجایی» و «تلفیقی» در روح الارواح از کشف الاسرار طبقه‌بندی و تحلیل شده است. با در نظر گرفتن معیارهایی چون تقدم تاریخی نگارش کشف الاسرار، حجم بسیار بزرگ‌تر آن، وابستگی سبکی هر دو اثر به تفسیر و تأویل آهنگین و ادیبانه و ضعف احتمالی نقش کاتبان در ایجاد این اشتراکات، نتیجه‌گیری اولیه حاکی از آن است که به احتمال قوی، احمد سمعانی در تدوین اثر خود از کشف الاسرار میبیدی به صورت گسترده اقتباس کرده است. این مطالعه، نمونه‌ای بارز از پیچیدگی روابط بینامتنی و شیوه‌های بازآفرینی متون در سنت نثر عرفانی فارسی را نمایان می‌سازد. شواهد گردآوری شده نشان می‌دهد که بسیاری از بندهای روح الارواح عیناً یا با اندکی دخل و تصرف از کشف الاسرار گرفته شده و اقتباس‌های تلفیقی و افزایشی به بازآفرینی خلاقانه انجامیده است. این پژوهش همچنین دیدگاه معدودی از محققان که رابطه عکس این اقتباس را مطرح کرده‌اند، رد می‌کند و بر پایه داده‌های تاریخی و نسخه‌شناختی، یک‌سویه بودن وام‌گیری را به اثبات می‌رساند. گستردگی اقتباس‌های آشکار و پنهان، مرز میان تأثیرپذیری و سرقت ادبی را به پرسش می‌گیرد و بر ضرورت بازنگری در اصالت آثار در سنت عرفانی تأکید دارد.

استناد سعادت، سیامک (۱۴۰۴). از روح الارواح تا کشف الاسرار: ردپای یک اقتباس گسترده در متون عرفانی. پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت، دوره ۱۴، ش ۳، پاییز ۱۴۰۴، پیاپی ۳۹ (۷۷-۱۰۰).

<https://doi.org/10.22059/jlcr.2026.409571.2102>

مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. © سیامک سعادت

ناشر

۱. مقدمه

در مطالعه متون عرفانی فارسی، پدیده اقتباس و تأثیرپذیری میان آثار مختلف همواره به چشم می‌آید. اقتباس در این متون به معنای بهره‌گیری آگاهانه و هنرمندانه از آیات قرآن، احادیث، اشعار و گفته‌های عارفان پیشین، و حتی متون غیرعرفانی است که با دخل و تصرف در لفظ و معنا، اثر متأخر در ساختاری جدید و متناسب با فضای عرفانی اثر، بازآفرینی می‌شود. این فرآیند عمدتاً تنها نقل مستقیم نیست، بلکه نوعی تفسیر عرفانی، تأویل و احیای معنایی است که در خدمت بیان تجربه‌های روحانی و مفاهیم عمیق سیر و سلوک قرار می‌گیرد. در میان آثار عرفانی فارسی دو اثر مهم «کشف الاسرار و عدة الابرار» از رشیدالدین میبدی و «روح الارواح فی شرح اسماء الملک الفتاح» از احمد سمعانی، نمونه‌های بارز نثر مسجع و ادبی سده ششم هجری هستند و مطالعه تطبیقی این دو اثر، خواننده را با موضوع شگفت‌انگیزی رودرو می‌کند: کلمات، عبارات، اصطلاحات و جملات فراوانی در میان این دو اثر عیناً تکرار شده و حتی گاهی به تکرار چند سطر و بند نیز می‌رسد. این مقاله با تحلیل نمونه‌های متنی، به بررسی جهت و ماهیت این اقتباس می‌پردازد.

تکرارهای فراوان و همانندی‌های متعدد میان دو کتاب کشف الاسرار میبدی و روح الارواح احمد سمعانی از مرحله بینامتنیت و حتی اقتباس هم گذشته است. چراکه در آثار بلاغی کهن، اقتباس چنین تعریف شده است: اقتباس آن است که چیزی از قرآن یا حدیث، به گونه‌ای در ضمن کلام بیاید که محسوس نباشد (تفتازانی، ۱۳۸۸: ۳۰۸). این تعریف تا زمان معاصر نیز پذیرفته بوده و عمدتاً در میان اهل ادب تکرار شده است (ر.ک مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۷۳ و گرکانی، ۱۳۷۷: ۷۷). ولی در کتاب‌های بلاغی معاصر به این تعریف، نکته‌ای افزوده شده است. چنانکه علامه همایی در تعریف اقتباس گوید: «اقتباس در اصطلاح اهل ادب، آن است که آیه، حدیث، حکایت یا بیت معروفی را بگیرند و چنان در نظم یا نثر بیاورند که معلوم باشد قصد اقتباس است نه سرقت و انتحال» (همایی، ۱۳۸۸: ۳۸۳-۳۸۴). خانلری هم با بسط تعریف اقتباس چنین گفته است: «اقتباس آن است که گوینده یا نویسنده آیه‌ای از قرآن یا قسمتی از حدیثی یا قطعه‌ای را نقل کند بی‌آن که نام مأخذ را ذکر کند» (خانلری، ۱۳۴۸: ۶۵-۶۴). باید گفت کتب بلاغی کهن، اقتباس را محدود به قرآن و حدیث کرده‌اند و به معنای مصطلح امروزی به کار نمی‌بردند؛ درحالی‌که معاصران، علاوه بر قرآن و حدیث، اقتباس از سخن، حکایت و یا شعر را نیز افزوده‌اند.

ولی چنانکه گفته آمد، تکرار و همانندی میان کشف الاسرار و روح الارواح بسیار زیاد است؛ به نحوی که می‌توان اصطلاح «اقتباس گسترده» را در این باره به کار برد. برای داوری درباره اینکه کدام اثر، به عنوان متن اصلی و کدام یک به عنوان اثر اقتباس کننده است، باید چند زمینه را در نظر داشت:

۱.۱. سبک‌شناسی

متأسفانه مسائل سبک‌شناسی در داوری میان این دو اثر یاریگر ما نیست. چراکه کشف الاسرار و روح الارواح در یک دهه (۵۲۰-۵۲۹ ق) نگاشته شده‌اند و تغییری از منظر سبک‌شناسی رخ نداده است.

۲.۱. داده‌های تاریخی کلیدی

رشیدالدین میبیدی به تفسیر پیر هری (ابو احمد عمر بن عبدالله بن محمد الهروی) دست یافته و نگارش کشف الاسرار را در سال ۵۲۰ ق بر اساس آن در میبد آغاز کرده است (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۸: ۱۸۵). او در جای جای تفسیر نیز از پیر هری و پیرطریق یاد می‌کند و تأثیر نثر آهنگین پیر هری بر نثر او روشن است. درحالی‌که احمد سمعانی، روح الارواح را در ۵۲۹ ق و نه سال پس از او نگاشته است. این فاصله نه ساله در کنار شهرت میبیدی، این احتمال را متبادر می‌کند که احمد سمعانی در نگارش روح الارواح به کشف الاسرار نظر داشته است و این نکته می‌تواند کفه داوری را به سود کشف الاسرار سنگین کند. البته ممکن است چنین نیز به نظر آید که هر دوی این نویسندگان از منبع مشترکی - مانند تفسیر پیر هری (اکنون در دسترس نیست) - استفاده کرده باشند؛ ولی باید دو نکته را در نظر داشت: تفسیر پیر هری چنانکه میبیدی گفته، بسیار خلاصه و موجز بوده و نمی‌تواند منبع مشترکی برای این دو اثر باشد؛ چراکه این دو اثر بسیار حجیمند. از سوی دیگر میبیدی به ضرس قاطع، روش خود را بیان کرده و زبان ادبی و تفصیل کشف الاسرار را از آن خود دانسته است: «بر آن شدم تا بال‌های سخن در آن بگشایم و عنان زبان را در تفصیل آن رها سازم تا در این رهگذر، حقایق تفسیر و لطایف تذکیر را به هم پیوندم و کار را بر کسی که به این فن پرداخته است آسان نمایم» (میبیدی، ۱۳۷۱: ب). از سوی دیگر، اقتباس احمد سمعانی از آثار پیش از خود، بی‌سابقه نیست. برای نمونه وی بی‌آنکه به شرح تعرف اشاره‌ای کند، مطلبی را عیناً نقل کرده است: «انکار کردن معراج تا بیت المقدس کفر است، زیرا که نص قرآن بر آن ناطق است و انکار نص کفر باشد؛ اما اگر منکر گردد به بردن به آسمان کافر نگردد، زیرا به اخبار آحاد آمده است و اخبار آحاد موجب علم نیست اما مبتدع بود» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۲۰۷). این عبارات در شرح تعرف بدین صورت آمده است:

«انکار کردن معراج تا بیت المقدس کفر است از بهر آنکه این مقدار به نص قرآن آمده است و انکار نص کفر باشد. و باز به آسمان بردن، منکر ورا کافر نخوانیم از بهر آنکه به اخبار آحاد آمده است و منکر به اخبار آحاد کافر نباشد و لکن هوادار باشد» (مستملی، ۱۳۶۳: ۵۷۲/۲).

۳.۱. حجم و ساختار آثار

باید در نظر داشت که روح الارواح احمد سمعانی، کمتر از یک دهم حجم کشف الاسرار است. و چنانکه واضح است، اقتباس اثر کوچک‌تر از بزرگ‌تر محتمل‌تر است تا بالعکس. بنابراین بازهم کفه داوری به سود کشف الاسرار سنگینی می‌کند.

۴.۱. تصرف کاتبان

یکی از احتمالات هم می‌تواند تصرف کاتبان در کتابت روح الارواح باشد. از قضا مؤلف روح الارواح -چنانکه مصحح آن در مقدمه کتاب آورده- سال‌ها ناشناس بوده و این اثر به امیر حسینی غوری منتسب بوده است. این آشفتگی در ناشناس بودن مؤلف که ابهام وی تا زمان تحقیقات استادان فروزانفر و محمدتقی دانش‌پژوه، ادامه داشته است، از دلایلی است که می‌توان نقش تصرف کاتبان در آن را مشاهده کرد. ولی این نکته را هم باید در نظر داشت که اگر کاتبی نیز تصرفی کرده است، بسیار هنرمند و ادیب بوده است؛ چراکه به خوبی توانسته عبارت‌های کشف الاسرار را در میان مباحث روح الارواح بیاورد. و این هنرمندی به حدی بوده است که ارتباط و تناسب جملات باهمدیگر قطع نمی‌شود.

به هر روی میزان اقتباس و رونویسی به اندازه‌ای است که تنها دو احتمال برای ما باقی می‌ماند: الف. بنابر دلایل گفته شده، احمد سمعانی به کشف الاسرار نظر کاملی داشته و برخی از عبارات و جملات روح الارواح را از آن برداشته است. ب. بعدها کاتب بسیار هنرمند و ادیبی این تصرف را کرده و بخش‌هایی از کشف الاسرار را در میان عبارات روح الارواح آورده است. ولی با شناختی که از کاتبان داریم، احتمال دوم ضعیف است؛ چراکه آنان عمدتاً تصرف منفی در آثار داشته‌اند و بیشترشان هنرمندی ادیبانه نداشته‌اند.

۵.۱. پیشینه پژوهش

درباره کشف الاسرار و روح الارواح مقالات و پژوهش‌های متعددی انجام شده است: دکتر شفیعی کدکنی در مقاله «پیر هری غیر از خواجه عبدالله انصاری است» (۱۳۸۸) ثابت کرده است که خواجه عبدالله انصاری، تفسیری نداشته و تشابه اسمی او (عبدالله بن محمد) با پیر هری، باعث شده است که تفسیر پیر هری به اشتباه به خواجه عبدالله انصاری نسبت داده شود. ایرج افشار در مقاله «احتمالی در باب مؤلف کشف الاسرار» (۱۳۴۰) به این نتیجه رسیده است که ظاهراً نویسنده کشف الاسرار، پسر شیخ جمال الاسلام ابی سعید بن احمد بن مهریزدست است. همچنین حامد اعتصام در مقاله «جستجویی در منابع کشف الاسرار» (۱۳۸۸) برخی از منابع کشف الاسرار را معرفی کرده است. بتول مهدوی و همکاران در مقاله «بررسی حکایات مشترک النوبة الثلاثه کشف الاسرار و روح الارواح بر اساس نظریه ترامنتیت ژنت» (۱۳۹۹) به این نتیجه رسیده‌اند که متن احمد سمعانی، زیرمتن است و میبیدی از احمد سمعانی اقتباس کرده است. این دیدگاه به دلایلی که گفته شد، کاملاً مردود است. این سه نویسنده در مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی مناسبات بینامتنی در حکایت‌های النوبة الثلاثه کشف الاسرار و روح الارواح بر اساس نظریه ژنت» (۱۴۰۰)، به همان نتیجه رسیده‌اند. مشابهت عناوین دو مقاله و مطالبش، بسیار شگفت‌انگیز است. همچنین عفت نجاری نوبری و همکاران در مقاله «بررسی تطبیقی سبک روح الارواح سمعانی و کشف الاسرار میبیدی» (۱۴۰۲) به این نتیجه رسیده‌اند که میبیدی در تفسیر خود از روح الارواح سمعانی تأثیر پذیرفته و این ادعا به دلایلی که پیش از این بیان شد، مردود است.

۲. بحث و تحلیل

انواع اقتباس‌های روح الارواح از کشف الاسرار را در شش عنوان می‌توان بررسی و تحلیل کرد.

۲.۱. اقتباس کامل

در این نوع اقتباس، مؤلف روح الارواح بی‌آنکه واژه‌ای را تغییر دهد، عین نوشتار کشف الاسرار را آورده است:

۱-۲ «همی ناگاه آفتاب دولت شرع محمدی (ص) از آفاق اقبال احدی پدید آمد» (میبدی، ۱۳۷۱: ۳۲۳/۶). «همی ناگاه آفتاب دولت شرع محمدی از آفاق اقبال احدی پدید آمد» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۵۲۸).

۲.۲. اقتباس افزایشی

در این نوع اقتباس، همان مطلب کشف الاسرار آمده و یک یا چند عبارت به آن افزوده شده است:

۱-۲-۲ «یکی را صدر قدر بنعت عزت داده، یکی را در صف نعال در حین مذلت بداشته، یکی را بر بساط لطف نشانده، یکی را در زیر بساط قهر آورده. آدم خاکی را از خاک مذلت برمیکشد و تاج اقبال بحکم افضال بر هامة همت وی مینهد، و لا میل. عزازیل معلّم ملک بود از عالم علوی در میکشد و بر سر چهار سوی ارادت بی‌علت از عقابین عقوبت می‌آویزد، و لا جور. قومی را میگوید: فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمْ، قومی را میگوید: مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ. موسی کلیم بطلب آتش برخاست، چون میشد شبانی بود در گلیم، چون می‌آمد پیغامبری بود کلیم. بلعام باعورا که نام اعظم دانست، ولیی بحکم صورت بکوه برشد، سگی بحکم معنی و صفت فرو آمد» (میبدی، ۱۳۷۱: ۸۶/۶). «یکی را در صدر قدر عزّت می‌نشانند و یکی را در صفّ نعال نکال در عین مذلت می‌ایستاند. (كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ يَرْفَعُ قَوْمًا وَيُضِعُّ آخَرَ) یکی را تاج می‌دهد و یکی را به تاراج می‌دهد. قومی را تاج‌دار می‌کند و قومی را تاج‌دار می‌کند. یکی را بر بساط لطف می‌دارد و یکی را در زیر بساط قهر می‌آرد. آدم خاکی را از خاک مذلت برمی‌کشد و تاج اقبال به حکم افضال بر هامة همت می‌نهد و لا میل، و عزازیل را که معلّم ملکوت بود از عالم علوی درمی‌کشد و بر سر چهار سوی ارادت بی‌علت از عقابین عقوبت می‌آویزد و لا جور. قومی را می‌گوید: فَاسْتَبْشِرُوا، قومی را می‌گوید: قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ. موسی کلیم برخاسته به طلب آتش (انس من جانب الطور نارا) می‌شد، شبانی بود بی‌گلیمی، چون باز آمد نبیّی بود کلیمی. و باز بلعام باعور که نام اعظم دانست (و لیکن تو بدانچه نگری) ولیّی به حکم صورت به کوه برشد، سگی باز آمد به حکم صفت و معنی» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۶۱).

* عبارت‌های مشخص شده، افزوده‌های روح الارواح است و در کشف الاسرار نیامده است.

۲-۲-۲ «ای عزّ تو همه عزیزان را نعت دل کشیده، ای جلال تو همه جلالها را داغ صغر بر نهاده، ای کمال تو همه کمالها را رقم نقصان برزده، ای الهیت تو همه عالم را طراز بندگی بر کشیده، ای ارادت و مشیت و قضای تو از آرایش افهام و اوهام خلق پاک، ای صفات و نعوت قدم تو از ادراک هواجس و خواطر و ضمائر آب و گل منزّه، ای همه عالم جانها بر من یزید عشق نهاده

و جز حسرت و حیرت سود ناکرده» (میبدی، ۱۳۷۱: ۱۶/۶). «ای عزّ تو همه عزها را نعمت ذل کشیده، ای جلال تو همه جلالها را داغ صغار بر نهاده، ای کمال تو همه کمالها را رقم نقصان بر زده، ای الهیّت تو همه عالم را طراز بندگی بر کشیده، (ای ذات تو بی‌این، ای صفات تو بی‌کیف، ای بطش تو بی‌جارحه، ای نظر تو بی‌حدقه، ای محبت تو بی‌گرفتاری، ای صفات تو عقول را متحیر کرده، ای ذات تو جانها را سراسیمه گردانیده)، ای ارادت و مشیت تو و قضا (و احکام) تو از آلائش اوهام خلق پاک، ای صفات نعوت قدم تو از ادراک هواجس و خواطر و ضمائر آب و گل منزّه، ای همه عالم جانها بر من یزید عشق تو نهاده و جز حسرت سود ناکرده» (سمعی، ۱۳۸۴: ۵۶).

* در این عبارات علاوه بر بخش‌های افزوده شده، باید گفت که خطای تصحیح در هر دو اثر به چشم می‌خورد: در کشف الاسرار «نعت دل» و در روح الارواح «نعمت ذل» آمده و ظاهراً صورت درست «نعت ذل» است و عبارت بعدی نیز این تصحیح را تأیید می‌کند.

۲-۲-۳ «پیر طریقت گفت- الهی بعنایت ازلی تخم هدی کشتی، برسالت انبیاء آب دادی، بمعونت و توفیق رویانیدی، بنظر لطف پرورانیدی. اکنون سزد که باد عدل نه وزانی، و سموم قهر نه جهانی و کشته عنایت ازلی را برعایت ابدی مدد کنی» (میبدی، ۱۳۷۱: ۳۴۵/۹). «چنین گویند که پروردگارا در زمین دل ما به عنایت ازلی تخم هدی بکشتی و به رسالت انبیا آب دادی، به معونت توفیق پرورانیدی، و به نظر احسان به برآوردی اکنون (در می‌خواهیم که قحط عزّت از وی دور داری)، و سموم قهر بر وی نجهانی، و باد عدل بر وی بوزانی، این کشته عنایت ازلی را به رعایت ابدی مدد کنی» (سمعی، ۱۳۸۴: ۸۴).

* علاوه بر بخشی که مشخص شده است؛ ذکر این نکته ضروری است که میبدی در نقل عبارت پیر هری، کاملاً امانتدار بوده و عبارت «پیر طریقت گفت» را آورده است؛ درحالی که احمد سمعی تنها به ذکر «چنین گویند» بسنده کرده است و این موضوع دلیل دیگری است بر عدم امانتداری و اقتباس‌های بدون منبع وی.

۲-۲-۴ «اطلال و رسوم کون را آتش بی‌نیازی در زند و عالم را هباء منثور گرداند و تیغ قهر بر هیاکل افلاک بگذراند، و غبار اغیار از دامن قدرت بیفشاند، و زمام اعدام بر سر مرکب وجود کند. پس ندا در دهد که: «لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ» کرا زهره آن بود که این خطاب را بجواب پیش آید، تا هم جلال احدیت جمال صمدیت را پاسخ کند. و عزّ قدوسی کمال سبوحی را جواب دهد که: اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (میبدی، ۱۳۷۱: ۶۱/۶). «اطلال و رسوم کون را آتش بی‌نیازی در زند و عالم را هباء منثور گرداند و تیغ قهر بر هیاکل افلاک زند (و به دهره لا تسبوا الدهر فان الله هو الدهر سر دهر و دهریان بردارد و همه نهادها را ذره ذره کند) و غبار اغیار از دامن قدرت بیفشاند و لگام اعدام بر سر مرکب (تیزگام) وجود کند، پس ندا در دهد که لمن الملک الیوم، تا کرا زهره آن بود که این خطاب را به جواب پیش آید، تا هم جلال احدیت جمال صمدیت را پاسخ دهد و هم عزّ قدوسی کمال سبوحی را جواب کند که لله الواحد القهّار» (سمعی، ۱۳۸۴: ۱۴).

* بخش‌های مشخص شده در کشف الاسرار وجود ندارد.

۲-۲-۵ «اگر نه او بکرم و فضل خود این مشتی خاک را بدرگاه قدم خود دعوت کردی و بساط انبساط در سرای هدایت بسط کردی و الا این سیه گلیم وجود را و این ذره خاک ناپاک را

کی زهره آن بودی که قدم بر حاشیه بساط ملوک نهادی» (میبدی، ۱۳۷۱: ۵۷۲/۶). «اگر نه (آن بودی که) او به کرم و فضل خود این مشّت خاک (خاک‌باش قَلّاش) را به درگاه قدم خود دعوت کردی و بساط انبساط در سرای هدایت بسط کردی و الاّ این سیاه گلیم وجود را و این ذره خاک ناپاک را کی زهره آن بودی که قدم بر حاشیه بساط (مالک) الملوک نهادی» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۷).
* بخش‌های مشخص شده، افزوده احمد سماعی در روح الارواح است.

۲.۳. اقتباس کاهشی

در این اقتباس، همان مطلب کشف الاسرار در روح الارواح آمده و یک یا چند عبارت حذف شده است.

۲-۳-۱ «تقاضایی از پرده غیب بصرای ظهور آمد، بر همه عالم بگذشت بکس التفات نکرد، چون بسر خاک آدم رسید عنان باز کشید، نقاب از جمال دلربای برداشت و گفت: (ای خاک افتاده و خویشتن را بیفکنده)، منت آمده‌ام، سر ما داری؟» (میبدی، ۱۳۷۱: ۸۶/۶). «تقاضایی از پرده غیب به صحرای ظهور آمد و بر همه عالم بگذشت، به کس التفات نکرد، به سر خاک آدم رسید، عنان جلال باز کشید، نقاب از جمال دلربای برداشت و گفت: سلام علیک، منت آمدم، سر ما داری؟» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۲۰۲).

* قسمتی که مشخص شده است، در روح الارواح نیست.

۲-۳-۲ «دلها (ی دوستان حق) در پرده غیرت، است امروز در پرده غیرت شنیده و فردا در پرده غیرت دیده، آن که (حق جل جلاله) دل تو بکس ننماید از آنست که در پرده غیرت میدارد» (میبدی، ۱۳۷۱: ۵۱۲/۶). «دلها در قبضه غیرت است، امروز در پرده غیرت شنیده فردا در پرده غیرت دیده. آنکه دل ترا به کس ننماید از آن است که در پرده غیرت است» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۵۱۴).
* قسمتی که مشخص شده است، از روح الارواح حذف شده است.

۲.۴. اقتباس با جابجایی کلمات

برخی از عباراتی که در روح الارواح آمده، تنها با پیش و پس شدن جملات از کشف الاسرار نقل شده است.

۲-۴-۱ «قوله: أ هُم يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا صنادید قریش از سر سبکباری و طیش میگفتند که از همه عالم کلاه نبوت و افسر رسالت بر یتیم بو طالب نهادند» (میبدی، ۱۳۷۱: ۷۵/۹). «صنادید قریش از سر سبکساری و طیش خود می‌گویند از همه عالم کلاه نبوت و افسر رسالت بر سر یتیم بو طالب نهادند و منادی عزّت ندا می‌کند: أ هُم يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۵۲۱).

* چنانکه آشکار است، تنها تفاوت این دو متن این است که احمد سماعی، برخلاف میبدی آیه را پس از متن فارسی آورده است و متن فارسی بدون ذره‌ای تغییر، تکرار شده است.

۲.۵. اقتباس با تغییر بسیار جزئی

در این نوع اقتباس، با تغییر یک یا چند کلمه میان دو متن مواجهیم:

۲-۵- «هنوز آدم زلت نیاورده که خیاط لطف صدره توبه او دوخته، هنوز ابلیس قدم در معصیت نهاده بود که پیلور قهر معجون زهر لعنت وی آمیخته» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۱۸۹/۶). «هنوز آدم زلت نیاورده بود که خیاط لطف صدره توبه دوخته بود، و هنوز ابلیس معصیت نکرده بود که طیب قهر شربت زهر و إِنَّ عَلَیْكَ اللَّعْنَةَ آمیخته بود» (سمعی، ۱۳۸۴: ۷۱).

کشف الاسرار	قدم در معصیت نهاده بود	پیلور
روح الارواح	ابلیس معصیت نکرده بود	طیب

* ذکر این نکته ضروری است که در این عبارات، احمد سمعی به جای عبارت ادیبانه «قدم در معصیت نهاده بود»، عبارت ساده «ابلیس معصیت نکرده بود» را آورده و واژه اصیل «پیلور» را به «طیب» تغییر داده و این تغییرات، اقتباس او از مبیدی را تقویت می‌کند.

۲-۵-۲ «خلق بودند در مهامه حیرت و در ظلمات فکر، همی لطف ربانی و مدد یزدانی سفری کرد بعالم خاک، یتیم بو طالب در یتیم هر طالب گردانید، آن سید کونین چون در آمد سفره بیفکند و صلا آواز در داد، خواجگان قریش چون بو جهل و بو لهب و امثال ایشان اجابت نکردند، گفتند خواجگان و مهتران ننگ دارند که بدعوت گدایان حاضر آیند، آن صلا گفتن مهتر کونین در اقطار عالم طوافی کرد هر کجا سوخته‌ای بود اجابت کرد، بلال حبشی صلا می مهتر بشنید روی براه آورد، صهیب در روم بشنید، سرگردان در تک و پوی افتاد. سلمان از فارس عاشق‌وار روی بحضرت نهاد، چون در رسیدند بر سفره نشستند و آن دولت دست در هم زد و آفتاب سعادت در آسمان ارادت بکمال رسید، آن صناید و گردنکشان در نگرستند بی‌دولتی خود در جنب دولت ایشان بدیدند، حسد بردند خواستند که ایشان را از آن سفره بر انگیزانند گفتند ای محمد ایشان را بران تا ما با تو همسایگی کنیم، ما را عار می‌آید که با گدایان نشینیم. مهتر از غایت حرص که بر اسلام داشت خواست که آن کار پیش گیرد، از حضرت عزت خطاب آمد که: گرد آزار دل سوختگان مگرد که کریمان را عادت نبود که گدایان را از سفره بر انگیزانند. و لَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۲۰۱/۶). «خلق بودند در مهامه حیرت و در ظلمات فکر، همی لطف ربانی و مدد یزدانی سفری کرد به عالم خاک، و یتیم بو طالب را در یتیم هر طالب گردانید. آن سید کونین چون بیامد سفره بیو کند و آواز صلا در داد، آنان که خواجگان قریش بودند چون بو جهل و بو لهب و مانند ایشان، اجابت نکردند، گفتند: خواجگان و مهتران ننگ دارند از حضور دعوت گدایان. آن صلا می مهتر کونین در اطراف عالم تطوافی بکرد، هر کجا سوخته‌ای بود آن صلا را اجابت کرد. آن مرد حبشی صلا می مهتر بشنید روی به راه آورد و صهیب در روم بشنید کالیووار در تک و پوی آمد و سلمان از پارس عاشق‌وار روی به حضرت نهاد. چون در رسیدند و بر سفره بنشستند و آن دولت دست در هم زد و آفتاب سعادت در آسمان ارادت به کمال رسید، آن صناید و گردنکشان در نگرستند، بی‌دولتی خود در جبین دولت ایشان

دیدند، حسد بردند، خواستند که ایشان را از آن سفره برانگیزند، گفتند: یا رسول الله ایشان را بران تا ما هم کاسگی تو کنیم؛ چه ما را عار می‌آید که با گدایان نشینیم. از غایت حرص که بر اسلام داشت، خواست که این کار برود، از حضرت عزت خطاب آمد که گرد دلازاری سوختگان مگرد که کریمان را عادت نبود که گدایان را از سفره خود برانگیزند، و لَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ (سمعی، ۱۳۸۴: ۵۰۰-۵۰۱).

پیش گیرد	همسایگی	محمد	جنب	سرگردان	بلال	طوافی	حاضر آیند	صلا آواز	درآمد	کشف الاسرار
برود	همکاسگی	رسول الله	جبین	کالیووار	آن مرد	تطوافی	از حضور	آواز صلا	بیامد	روح الارواح

۲-۵-۳ «... لباس مراقبت در پوشند و گوش باقوال و اعمال و احوال خود دارند و ساحت سینه خود را از لوث غفلت مطهر دارند» (میبدی، ۱۳۷۱: ۲۲۰/۶). «... لباس مراقبت در پوشد و گوش به اقوال و اعمال و احوال خود باز دارد، و ساحت سینه خود از لوث غفلت مطهر دارد» (سمعی، ۱۳۸۴: ۳۷۵).

دارند	درپوشند	کشف الاسرار
بازدارد	درپوشد	روح الارواح

۲-۵-۴ «شاهان جهان چون لشکر عرض دهند خدم و حشم برنشانند، خیل و خول آشکارا کنند پس بملک و ملک و نعمت و تنعم و سوار و پیاده و درگاه و بارگاه خود سر افتخار برافرازند، و حق سبحانه و تعالی اطلال و رسوم کون را آتش بی‌نیازی در زند و عالم هبء منثور گرداند» (میبدی، ۱۳۷۱: ۲۲۰/۶). «سلطانان جهان لشکر را عرض دهند و خدم و حشم برنشانند و خیل و خول آشکارا کنند پس به ملک و ملک و نعمت و تنعم و سوار و پیاده و درگاه و بارگاه خود سر افتخار برافرازند، او جلّ جلاله- اطلال و رسوم کون را آتش بی‌نیازی در زند و عالم را هبء منثور گرداند» (سمعی، ۱۳۸۴: ۱۴).

کشف الاسرار	شاهان	حق سبحانه و تعالی
روح الارواح	سلطانان	او جلّ جلاله

۲-۵-۵ «چه دولتست وراء آن که در روزی پنج بار، بار گیر بارگاه وصل بحکم فضل در دست رکابی لطف بکلبه عجز بنده فرستد، و این طغرای عزت بر منشور دولت او ثبت کند که: قسمت الصلاة بینی و بین عبدی نصفین» (میبدی، ۱۳۷۱: ۲۰۴/۶). «چه دولت بود وراى آنکه در روزی پنج بار بارگیر بارگاه وصل به حکم فضل در دست رکابی لطف به کلبه عجز تو فرستد و

این طغرای عزّت در منشور دولت تو ثبت کند که قسمت الصلاة بینی و بین عبدی نصفین» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۲۵).

کشف الاسرار	است	بنده
روح الارواح	بود	تو

۲-۵-۶ «خواست که این گنجها نثار کند، یکی را در باغ فضل تاج لطف بر سر نهد، یکی را در زندان عدل داغ قهر بر جگر نهد، یکی را در نار جلال بگذارد، یکی را در نور جمال بنوازد، شمع از دعوت برافروخت که: وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ، هزاران هزار بیچاره غمخواره خود را بر این شمع زدند و سوختند و ذره‌ای در این شمع نه نقصان پیدا آمد نه زیادت» (میبی، ۱۳۷۱: ۱۶/۹). «خواست که این گنجها را نثار کند، یکی را در باغ فضل تاج لطف بر سر نهد، و یکی را در زندان عدل داغ قهر بر جگر نهد. یکی را در نار جلال بگذارد و یکی را در نور جمال بنوازد. شمع برافروخت از دعوت در صفّه بارگه و الله يدعو الی دارالسّلام، هزار هزار بیچاره غم‌خواره پروانه‌وار خود را بر این شمع زدند و بسوختند و ذره‌ای در شمع نه نقصان پیدا آمد و نه زیادت» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۷).

کشف الاسرار	بگذارد	هزاران هزار	-	-
روح الارواح	بگذارد	هزار هزار	صفّه بارگه	پروانه‌وار

۲-۵-۷ «آن روز که دایره تکوین برین شخص کاین کشید، خطاب کرد که شخصی می‌آفرینم که هرگز چنین نیافریده‌ام، نه آنکه در قدرتم مستحیل است، لکن غیرت، عنان قدرت فرو گرفت، عبارت این آمد که: وَ الزمهم کلمة التقوى و كانوا احق بها و اهلها» (میبی، ۱۳۷۱: ۱۱۷/۹). «آن روز که دایره تکوین بر این شخص گلین کشید خطاب کرد که شخصی می‌آفرینم که هرگز چنین نیافریدم نه آنکه در قدرتم مستحیل بود، و لیکن غیرت عنان قدرت فروگرفت عبارت آمد که وَ الزمهم کلمة التقوى و كانوا احق بها» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۸۲).

کشف الاسرار	کاین	لکن
روح الارواح	گلین	و لیکن

۲.۶. اقتباس تلفیقی

این اقتباس گاه تلفیقی است از اقتباس کاهشی و افزایشی و گاه تلفیقی از اقتباس کاهشی و افزایشی با تغییرات جزئی در الفاظ:

۲-۶-۱ «شما اطفال عدم بودید که لطف قدم کار شما می‌ساخت (و نیابت شما می‌داشت)، چه ماند (از فضل و کرم) که آن با تو نکرد، (بلطف قدم) تکلیف بسمع رسانید، حکم بدل فرستاد، راز با جان گفت، رقم طاعت بر اطراف کشید، ترا منتظر واردات غیب گردانید» (میبی، ۱۳۷۱: ۳۲۱/۶).

«شما اطفال عدم بودید و لطف قدم کارساز شما؛ چه ماند که با شما نکردم، تکلیف به سمع رسانیدم حکم به دل رسانیدم، راز با جان بگفتم، رقم طاعت بر اطراف کشیدم، (هر دم تحفه‌ای نو فرستادم)، ترا منتظر واردات غیبی گردانیدم» (سمعی، ۱۳۸۴: ۳۰۵).

* عبارت‌های مشخص شده در متن دیگر نیامده است. و چند واژه در دو متن با هم اختلاف دارند:

کشف الاسرار	می‌ساخت	نکرد	رسانید	فرستاد	گفت	کشید	گردانید
روح الارواح	کارساز	نکردم	رسانیدم	فرستادم	گفتم	کشیدم	گردانیدم

۲-۶-۲ «آن گه داود را فرمان آید که: قم یا داود فمجدنی بذلک الصوت الرحیم، (برخیز ای داود و) دوستان ما را در بوستان لطف باواز خوش خویش میزبانی کن، سبحان الله آن مائده چنان و آن دعوت چنان و ضیافت رحمن، مرید بمراد رسیده مرغ سوی آشیان شتافته، (دوست ازلی پرده برگرفته)، الربّ و العبد و العبد و الربّ» (میبدی، ۱۳۷۱: ۴۰۸/۶). «آنگاه داود را گوید: قم فمجدنی بذلک الصوت الرحیم. یکی دوستان ما را در بوستان لطف به آواز خوش خویش میزبانی کن، مایده رحمان و دعوت چنان و ضیافت چنان (و سماع چنان و قبول چنان، مزامیر انس فی مقاصیر قدس بانواع التّحمید و الوان التمجید). مرید به مراد رسید (آب به آب‌خانه باز شد)، مرغ به سوی آشیانه شتافت، (دودها برخاسته، گردها بنشسته، کار به این باز آمد که) العبد و الربّ و الربّ و العبد» (سمعی، ۱۳۸۴: ۱۱۵).

* علاوه بر بخش‌های مشخص شده که در متن دیگر نیامده، با تغییرات اندکی در الفاظ مواجهیم:

کشف الاسرار	فرمان آید	رحمن
روح الارواح	گوید	چنان

۲-۶-۳ «بنده معصیت میکند فرمان آید که- پرده ایمان وی در کشید تا جرم و جنایت وی مغمور و مغلوب ایمان وی گردد. آن گه چندان جرم و معاصی بهم آید که گویند بار خدایا جرم بسیار است پرده ایمان آن را نمیپوشد، گوید: اگر پرده ایمان وی نمیپوشد پرده کرم من در کشید» (میبدی، ۱۳۷۱: ۲۸۶/۹). «بنده جنایت می‌کند (فریشتگان را فرمان آید که پرده در کشید، بار خدایا کدام پرده؟) فرمان آید که پرده ایمان در کشید تا جنایت او مغمور و مغلوب ایمان او گردد، آنکه چندان جرم کند و چندان بی‌باکی، که گویند: بار خدایا جرم بسیار گشت، پرده ایمان وی جرم وی نمی‌پوشد. گوید: اگر پرده ایمان او از ستر او عاجز آمد ستر کرم من در کشید» (سمعی، ۱۳۸۴: ۵۷۶).

* علاوه بر سه اختلاف جزئی، قسمت مشخص شده در کشف الاسرار نیامده است.

کشف الاسرار	معصیت	و معاصی بهم آید	گشت	نمیپوشد پرده
روح الارواح	جنایت	کند و چندان بی‌باکی	است	از ستر او عاجز آمد ستر

۲-۶-۴. «اَمّت محمد (شایستگان و برگزیدگان مانند، خاصگیان حضرت مانند هر چند) بصورت بیگاه خاستند اما بمعنی بیگاه خاستند (نحن الآخرون السابقون). بیگاه خیزان بودند در عالم قدرت، اما بگاه خیزان بودند در عالم مشیت، (صبح مشیت سر بر میزد که ایشان بر خاسته بودند، لکن آفتاب اظهار قدرت فرو می شد که پیراهن عدم را چاک کردند)، در خلقت مؤخر بودند اما در خلعت مقدم بودند» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۳۲۳/۶). «اَمّت محمد بصورت بیگاه برخاستند اما بمعنی پگاه خاستند. صبح اظهار مشیت سر بر می زد که ایشان برخاسته بودند، لیکن آفتاب اظهار قدرت فرومی نشست که ایشان پیراهن عدم را چاک می کردند. بیگاه خیزان بودند در عالم قدرت، اما پگاه خیزان بودند در عالم مشیت. در خدمت مؤخر بودند اما در خلعت مقدم بودند» (سمعی، ۱۳۸۴: ۲۵۶).

* بخش های مشخص شده در روح الارواح نیامده است؛ همچنین در کشف الاسرار «بگاه» آمده و در روح الارواح «پگاه». (هرچند ممکن است کاتب و یا مصحح در ثبت این واژه، دقت نکرده باشد. چراکه دو حرف «ب» و «پ» در نسخه های خطی عمدتاً با یک نقطه کتابت می شده است).

۲-۶-۵. «دست تصرفش از کونین کوتاه بود، پای عشقش همیشه در راه بود، بر پیشانیش نشان اقبال بود، در دیده یقینش نور اعتبار افعال ذو الجلال بود، بر رخسارش گل نوال بود، در شامش (روایح) نفحات روضه وصال بود. بر سرش تاج وقار، در برش حله افتقار. بر ظاهرش کسوت عبودیت، در باطنش نظر ربوبیت» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۳۸/۷). «دست صدقش از کونین کوتاه بود، پای عشقش همیشه در راه بود، (دلش در قبضه عز پادشاه بود، جانش در شبکه محبت شاهنشاه بود، وجد و وجود و کشف و شهودش همراه بود، قعر چاه به نزدیک وی چون بالایگاه بود، از حقایق دقایق دفاتر محبت و مودت آگاه بود، سرش معدن سر ذو الجلال بود)، بر پیشانیش نشان اقبال بود، و در دیده یقینش نور اعتبار افعال بود بر رخسار (دینش) گل نوال بود، در شامش نفحات روضه وصال بود، (در دستش دسته ریحان باغ محبت بود، در پایش نعلین صفوت و دولت بود)، بر سرش تاج وقار بود، در برش حله افتقار بود، بر ظاهرش کسوت عبودیت بود، در باطنش حلیت نظر به اسرار ربوبیت بود» (سمعی، ۱۳۸۴: ۱۴).

* بخش های مشخص شده در متن دیگر نیامده است. همچنین در کشف الاسرار «دست تصرفش» آمده و در روح الارواح «دست صدقش».

۲-۶-۶. «دولت بلال و خباب و عمار (و دیگر یاران) بود که ابراهیم و موسی و عیسی در عداد احیاء صورت نبودند که اگر ایشان زنده بودندی آن جاروب خدمت که ایشان برداشتند، ابراهیم و موسی برداشتندی، لو کان موسی حیاً لما و سبعة الا اتباعی» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۳۷۲/۸). «دولت (دولت) بلال و سلمان و انس بود که (در عهد مهتر بودند، لیکن) ابراهیم و موسی در عداد احیای صورت نبودند و الا اگر زنده بودندی آن جاروب خدمت که ایشان برداشتند ابراهیم و موسی برداشتندی که لو کان موسی حیاً لما و سعة الا اتباعی» (سمعی، ۱۳۸۴: ۴۷۶).

* بخش های مشخص شده در متن دیگر نیامده است؛ همچنین در روح الارواح به جای «خاباب و عمار»، «سلمان و انس» آمده است. خطای تصحیح در هر دو متن به چشم می خورد و عبارت عربی در متون عرفانی بدین صورت وارد شده است: «... لو کان موسی حیاً ما وسعه إلیا اتباعی»

(سلمی، ۱۳۶۹: ۵۴۹/۳)، (قشیری، ۲۰۰۷: ۱۶۷). این عبارت در کشف الاسرار «و سبعة» و در روح الارواح به صورت «و سعه» آمده است درحالی که بی‌گمان «وسعه» صورت صحیح آن است.

۲-۶-۷ «(و گفته‌اند) سحره فرعون (با آنکه) در عین کفر بودند، (با خبث جنابت نیز بودند، زیرا) که سحر جایگیر نیفتد تا ساحر جنب نبود، اما چون باد دولت از مهب لطف و کرامت بوزید نه سحر گذاشت نه ساحری، نه کفر ماند نه کافری، بامداد در جنابت کفر و انکار، شبانگاه بر جنیت ایمان و استغفار» (میبدی، ۱۳۷۱: ۱۵۲/۶-۱۵۳). «سحره فرعون در عین کفر (و جنابت) بودند، (و چنین گویند) که سحر جای گیر نیفتد تا مرد جنب نگرده، و لیکن چون باد دولت از مهب لطف و کرامت بجست، نه سحر گذاشت و نه ساحری، و نه کفر گذاشت و نه کافری. بامداد در جنابت کفر و انکار، و شبانگاه بر جنیت ایمان و استغفار» (سمعی، ۱۳۸۴: ۲۴۲).

* علاوه بر بخش‌های مشخص شده که در متن دیگر نیامده، چند اختلاف جزئی نیز در عبارات دیده می‌شود:

کشف الاسرار	ساحر	نبود	اما	بوزید	ماند
روح الارواح	مرد	نگردد	ولیکن	بجست	گذاشت

۲-۶-۸ «خار اختیار در مجاری اقدار، از قدم کام خود بیاید کند و در تصاریف تقدیر ربانی، دست از تدبیر بشری بیاید شست. (زیر بار حکم، حامد باید بود و حظ نفس نصیب طلب، در باقی باید کرد)، تا بمقام بندگی رسی» (میبدی، ۱۳۷۱: ۱۵۵/۹). «خار اختیار از مجاری اقدار از قدم راهرو برمی‌باید کند، (سر شرف نصیب و طلب را می‌باید افکند، در زیر آسیای عناء جریان احکام حامد می‌باید گشت)، در تصاریف تقدیر ربانی دست از تدبیر بشری می‌باید شست، تا به مقام بندگی رسی» (سمعی، ۱۳۸۴: ۶۸).

* علاوه بر بخش‌های مشخص شده که در متن دیگر نیامده، چند اختلاف جزئی نیز در عبارات دیده می‌شود:

کشف الاسرار	در	کام خود بیاید	بیاید
روح الارواح	از	راهرو برمی‌باید	می‌بیاید

۲-۶-۹ «آن را نخست در قالب تقویم نهاد (چنان که گفت): «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ»، پس آن را در تخمیر تکوین آورد که: «خَمَرَ طِينَهُ آدَمَ بِيَدِهِ اَرْبَعِينَ صَبَاحًا»، (پس) شاه روح را در چهار بالش نهاد او بنشانند که: «وَوَفَّخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي». (پس) منشور خلافت و سلطنت او در دار الملک ازل برخواند که: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً». اسامی جمله موجودات بقلم لطف قدم بر لوح دل او ثبت کرد (که: «وَوَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا»). مسبحان و مقدسان حظائر قدس و ریاض انس را در پیش تخت دولت او سجده فرمود که: «وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» (میبدی، ۱۳۷۱: ۱۸۹/۶). «آن را در قالب تحسین تصویر نهاد، لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ، پس آن را در

تخمیر تکوین آورد، خمر طینه آدم بیده اربعین صباحا، شاه روح را در چهار بالش نهاد او بنشاند، وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي، منشور خلافت و سلطنت او در دار الملک ازل برخواند که إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً، اسامی جمله موجودات به قلم لطف قدم بر لوح روح او ثبت کرد، مَسْبَحَانِ وَ مَقْدَسَانِ حظایر قدس و ریاض انس را در پیش تخت دولت او به سجده فرمود وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ (سمعانی، ۱۳۸۴: ۶۳).

* بخش‌های مشخص شده در روح الارواح نیامده است؛ دو اختلاف جزئی نیز مشاهده می‌شود:

کشف الاسرار	تقویم	لوح دل
روح الارواح	تحسین تصویر	لوح روح

۲-۶-۱۰ «آیت عدم خود از لوح قدم بر خوان و رایت نیستی خود در عالم هستی او بزن، در مشاهده شاهد قدم مدهوش شو و از هوش (خود) بیهوش شو، در رکوع و سجود خود را هستی بنه، و در وجود جلال حقیقت خرقة وجود مجازی بدر» (میبدی، ۱۳۷۱: ۶۶۵/۱۰). «آیت عدم خود از لوح قدم (وی) بر خوان، رایت نیستی خود در عالم هستی وی بزن، (شراب صرف نفی تصرف در مجاری احکام از جام عهد تصوف بکش، خطّ محو بر جریده روزگار خود کش، لاشه خر ادبار لم یکن خود را با براق جلال لم یزل و لا یزال در سباق میار. در عالم امر بر مرکب وجود نشین تا فرمان گزار آبی، در عالم عشق بر مرکب عدم نشین تا فرمانبردار آبی. چون شراب خطاب در کأس سنت و کتاب دررسد خمر امر بکش، و مست جمال امر گرد. چون خمر امر کشیدی و لباس امتثال پوشیدی، در خمار عشق عدم) بر مشاهده شاهد قدم مدهوش شو، و از هوش بی‌هوش شو، در رکوع و سجود خود را هستی (و وجود) بنه، و در وجود جلال (موجود گرد و هو الله) و علی الحقیقه خرقة وجود مجازی بدر» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۶۵).

* علاوه بر بخش‌های مشخص شده، اختلاف جزئی میان دو متن وجود دارد: در کشف الاسرار «حقیقت» آمده و در روح الارواح «علی الحقیقه».

۲-۶-۱۱ «هزار جان فدای آن جوانمرد باد که رمز عشق بداند. او جلّ جلاله کسانی را که طوق محبت در گردن دارند در حجر فضل و مهد عهد و قبه قربت؛ تربیت می‌دهد، فیکاشفهم بذاته؟ و یخاطبهم بصفاته. عرش در صفت رفعت است، او را رفعت بس. کرسی در نعت عظمت است، او را عظمت بس. نفس را دعوی انیّت است، او را دعوی انیّت بس. اما دلی که رفعت عرش ندارد، عظمت کرسی ندارد، (زینت آسمان) و بسطت زمین ندارد، دعوی هستی (و انیّت) ندارد، (همه) انکسار و افتقار دارد» (میبدی، ۱۳۷۱: ۲۸۰/۸). «هزار جان فدای آن باد که رمز عشق بداند حق - جلّ جلاله - کسانی را که طوق محبت بر گردن دارند در حجر فضل و حجره لطف و مهد عهد و قبه قرابت تربیت می‌دهد، (گاه) یکاشفهم بذاته، (گاه) یخاطبهم بصفاته. عرش در صفت رفعت است او را رفعت بس، کرسی در صفت وسعت است او را وسعت بس، نفس در پنداشت انانیّت است او را آن دعوی بس؛ اما دلی که رفعت عرش ندارد و عظمت کرسی ندارد و بسطت زمین ندارد و دعوی هستی ندارد انکسار و شکستگی دارد» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۶۲۰).

* علاوه بر عبارات مشخص شده، برخی اختلافات واژگانی نیز در دو متن دیده می‌شود:

کشف الاسرار	قبه قربت	نعت عظمت	را دعوی انیت	انیت	افتقار
روح الارواح	قبه قرابت	صفت وسعت	در پنداشت انائیت	آن	شکستگی

۲-۶-۱۲ «اگر همه جانهای عالمیان ترا بود (و نور قربت ترا حیا طیبه ندهد مرده زندانی تویی)، و اگر هزار سال در خاک بوده‌ای چون ریحان توحید رحمن در روضه روح تو بود مایه همه زندگانی تویی» (میبی، ۱۳۷۱: ۲۱۸/۸). «اگر همه جانهای عالمیان به تو دهند (چون روح فتوح ایمان نداری مرده‌ای)، و اگر هزار سال بر خاک تو برآمده است چون ریحان توحید رحمان در روضه روح تو برسته است سر همه زندگان تویی» (سمعی، ۱۳۸۴: ۴۸۴).
* علاوه بر عبارات مشخص شده که در متن دیگر وجود ندارد، اختلاف جزئی میان دو متن دیده می‌شود:

کشف الاسرار	بوده‌ای	بود	مایه
روح الارواح	برآمده است	برسته است	سر

۲-۶-۱۳ «هر عضوی از اعضاء بنده بسری از اسرار خود مشغول کرده، (سمع را گفت) ای سمع تو در سماع ذکرش باش، «وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ»، ای بصر تو با بصیرت و عبرت باش «فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ»، ای زبان تو در ذکر آلاء و نعماء من باش «فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ»، ای انف تو از شم تنن اغیار با انفه باش، ای دست تو گیرنده اقداح لطف باش، ای پای تو رونده در ریاض ریاضت باش» (میبی، ۱۳۷۱: ۳۸۹/۶). «هر ذره‌ای از ذرات تو به سری از اسرار خود مشغول کرد. ای سمع تو در سماع جمع باش، وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ. ای بصر با بصیرت و عبرت باش، فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ. ای لسان تو در ذکر احسان باش، (فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا). ای انف تو با نفت باش از شم تنن اغیار. ای دوست تو گیرنده اقداح لطف باش. ای پای تو رونده در ریاض ریاضت باش» (سمعی، ۱۳۸۴: ۲۰۲).

* در این عبارات، علاوه بر بخش‌های مشخص شده که در متن دیگر وجود ندارد، احمد سمعی در جمله «از شم تنن اغیار با انفه باش» از اقتباس جابجایی جمله استفاده کرده است. همچنین خطای تصحیح در روح الارواح به چشم می‌خورد. واژه «دوست» بی‌گمان خطاست و سیاق عبارت ثابت می‌کند که «دست» درست است. چراکه از خطاب خداوند به اعضای بدن سخن گفته شده است. برخی اختلافات واژگانی هم در دو متن وجود دارد:

کشف الاسرار	عضوی از اعضاء	بنده	زبان	آلاء و نعماء من	دست
روح الارواح	ذره‌ای از ذرات	تو	لسان	احسان	دوست

۲-۶-۱۴ «یحیی معاذ گفت- تَلَطَّفْتُ لَوْلِيَاكَ فَعَرَفُوكَ وَ لَوْ تَلَطَّفْتُ لَاعْدَائِكَ مَا جَدُّوكَ. عبهر لطف و ریحان فضل در روضه دل دوستان برویاندی تا بلطف و فضل تو بسر معارف و اداء وظائف رسیدند اگر با اعدا دین همین (فضل و کرم) بودی، دار السلام جای ایشان بودی» (میبی، ۱۳۷۱: ۴۸۸/۹). «یحیی (بن) معاذ (الراز) گفت (رحمه الله): تَلَطَّفْتُ لَوْلِيَاكَ فَعَرَفُوكَ وَ لَوْ تَلَطَّفْتُ لَا

عدائک ما جحدوک. عبهر لطف (و نسرین انس) و ریحان فضل (خود) در روضه دل‌های دوستان خود برویاندی تا به آن لطائف به سرّ معارف و ادای وظایف رسیدند. اگر با اعدای راه همین کردی (و همین را احسان بنمودی) دار اسلام (و دار کفر) یکسان بودی» (سمعی، ۱۳۸۴: ۲۴۱).

* علاوه بر عبارت‌های مشخص شده که در متن دیگر نیامده، برخی اختلافات واژگانی نیز در دو متن وجود دارد:

کشف الاسرار	لطف و فضل تو	دین	بودی	جای ایشان بودی
روح الارواح	آن لطائف	راه	کردی	یکسان بودی

۲-۶-۱۵ «ای جوانمرد که پرده دو است یکی برداشته، و هرگز مبدا که فرو گذارند. یکی فرو گذاشته و هرگز مبدا که بر گیرند. آن پرده برداشته، حجاب فکرت است از پیش دل‌های موحدان و سینه‌های مؤمنان برداشته، و آن پرده فرو گذاشته، ستر کرم است پیش اقوال و اعمال عاصیان و مطیعان و صدّیقان و متقیان، پرده کرم بحکم قهر قدم از پیش طاعت ابلیس برداشتند همه معصیت آمده. (من لم یکن للوصال اهلا / فکل احسانه ذنوب)

پرده عفو بحکم لطف و کرم پیش زلت آدم فرو گذاشتند عنایت ازل زبان برگشاد که: فَنَسِیَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا» (میبدی، ۱۳۷۱: ۱۷۰/۶-۱۷۱). «ای جوانمرد! پرده دو است: یکی برداشته است و هرگز مبدا که فرو گذارند، و یکی فرو گذاشته و هرگز مبدا که بردارند. آن پرده برداشته حجاب نکره است از پیش دل‌های موحدان و سینه‌های مؤمنان، و آن پرده فرو گذاشته ستر کرم است پیش افعال و اعمال عاصیان، نه مطیعان و صدّیقان و متقیان و مخلصان. (ای درویش) پرده کرم به حکم قهر قدم از پیش طاعت ابلیس برداشتند همه معصیت آمد (علم وی را گنگ و لال کردند و علم لم یزلی خود را به سخن آوردند). پرده عفو به حکم لطف محض پیش زلت آدم فرو گذاشتند حکم به شفاعت زفان برگشاد فَنَسِیَ و لم نجد له عزمًا» (سمعی، ۱۳۸۴: ۸۸).

* علاوه بر عبارت‌های مشخص شده که در متن دیگر نیامده، برخی اختلافات واژگانی نیز در دو متن وجود دارد:

کشف الاسرار	فکرت	اقوال	و کرم	عنایت ازل	زبان
روح الارواح	نکره	افعال	محض	حکم به شفاعت	زفان

۲-۶-۱۶ «امر (او) متناهی است، اما حقّ (او) متناهی نیست؛ زیرا که بقاء امر بقاء تکلیف است و تکلیف در (دنیا است که دنیا سرای تکلیف است)، اما بقاء حقّ بقاء ذات است و ذات متناهی نیست، پس بقاء حقّ متناهی نیست» (میبدی، ۱۳۷۱: ۱۳۵/۱۰). «امر متناهی است اما حق متناهی نیست، زیرا که بقای امر به بقای تکلیف است. و تکلیف در سرای تکلیف است و آن دنیا است، اما بقای حق به بقای ذات است و ذات متناهی نیست پس بقای حق متناهی نیست» (سمعی، ۱۳۸۴: ۵۴).

* علاوه بر دو واژه مشخص شده که در روح الارواح نیامده، احمد سمعانی در جمله «دنیاست که دنیا سرای تکلیف است» از اقتباس با جابجایی جملات استفاده کرده است.

۲-۶-۱۷ «دیده‌های عقول در ادراک جلال او خیره، آبهای روی متعزّزان در آب جمال او تیره، فهمهای خداوندان فطنت در بحار عظمت او غریق، زبانهای اهل فصاحت از استیفاء مدح جلال و وصف جمال او کلّیل، در هر گوشه هزاران جریح است و قتیّل» (میبدی، ۱۳۷۱: ۱۶/۶).
«دیده عقول در ادراک جلال او خیره، آبهای روی متعزّزان در آب جمال او تیره. (لباب ارباب الباب در ادراک نعت او متحیر، خاطر اصحاب علوم در حواشی عزّ او متلاشی). خداوندان (بصر و بصیرت و ذکا و فطنت و خاطر خطّار و حکمت) در (قطره‌ای از) بحار عظمت او غریق. زفانهای اهل فصاحت از شرم مدح جلال و وصف جمال او کلّیل. در هر گوشه‌ای هزار هزار (طریح و) جریح و (شهید و) قتیّل» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۴۷).

* علاوه بر بخش‌های مشخص شده که در کشف الاسرار نیامده، برخی اختلافات جزئی واژگانی نیز در دو متن دیده می‌شود:

کشف الاسرار	دیده‌های	زبان	استیفاء
روح الارواح	دیده	زفان	شرم

۲-۶-۱۸ «که داند که درین خاک چه تعبیه‌ها است، (حقّ میگوید جلّ جلاله): «خلقت قلوب عبادی من رضوانی». ما گل دل دوستان خود را بزلال رضای خود سرشتیم، آن گه کالبد را بر فتراک دل بستیم و بعالم صورت فرستادیم، آن گه برین کالبد پر فضول شحنه‌ای از تکلیف خطاب (شرع) گماشتیم، گفتیم ای چشم تو در تصرف شحنه تکلیف باش، ای دل تو ندیم سلطان غیب باش» (میبدی، ۱۳۷۱: ۸۶/۶). «که داند که در این طینت چه تعبیه‌هاست؛ خلقت قلوب العباد من رضوانی. ما گل دوستان خود را به زلال رضای خود سرشتیم، آنکه کالبد را بر فتراک دل بستیم و به عالم صورت فرستادیم، آنکه بر این کالبد پرفضول شحنه‌ای از تکلیف و خطاب بفرستادیم و گفتیم: ای چشم تو در تصرف شحنه تکلیف باش، و ای دل تو ندیم سلطان محبّت باش» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۲۰۳).

* علاوه بر دو بخش مشخص شده که در روح الارواح نیامده، دو اختلاف واژگانی نیز میان متون وجود دارد:

کشف الاسرار	خاک	گماشتیم
روح الارواح	طینت	بفرستادیم

۲-۶-۱۹ «هر منزل که سلطان آنجا فرو خواهد آمد فراش باید که از پیش برود و آن منزل بروبد، از خاشاک و خس پاک کند، چهار بالش سلطان بنهد، تا چون سلطان در رود، کارها ساخته بود و منزل پرداخته، چون سلطان عزت الّا الله بسینه بنده نزول کند فرّاش لا اله از پیش بیاید، و

ساحت سینه بجاروب تجرید و تفرید بروید و خس و خاشاک بشریت و آدمیت و شیطنت نیست کند و (بیرون او کند) آب رضا بزند، فرش وفا بیفکند، عود صفا بر مجمره ولا بسوزد، چهار بالش سعادت و دست سیادت بنهد، تا چون سلطان الا الله در رسد، در مهد عهد بر سریر سر تکیه زند» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۱۱۲/۶). «هر منزلی که سلطان به آن منزل فرو خواهد آمدن، از پیش شرط بود که فراشی بیاید و آن منزل بروید و خس و خاشاک دور کند و چهار بالش سلطان بنهد تا چون سلطان دررسد، کار ساخته بود و منزل پپرداخته. (همچنین) چون سلطان عزت الا الله به سینه‌ای نزول خواهد کرد، فراش لا اله الا الله از پیش بیاید و ساحت سینه را به جاروب تجرید و تفرید بروید و خس و خاشاک بشریت و آدمیت و شیطانت (و انسانیت را) نیست کند و آب رضا بزند و فرش وفا بگستراند و عود صفا بر مجمر رضا بسوزد و چهار بالش سعادت و تخت سیادت بنهد تا چون سلطان الا الله دررسد در مهد عهد بر سریر سر تکیه زند» (سمعی، ۱۳۸۴: ۷).

* علاوه بر عبارت‌های مشخص شده که در متن دیگر نیامده، برخی اختلافات واژگانی نیز در دو متن وجود دارد:

کشف الاسرار	آنجا	آمد	برود	در رود	سینه بنده	کند	شیطنت	بیفکند	ولا بسوزد	دست
روح الارواح	به آن	آمدن	شرط بود	در رسد	سینه‌ای	خواهد کرد	شیطانت	بگستراند	رضا بسوزد	تخت

۲-۶-۲۰ «... که قاصد بمقصود رسد، و عابد بمعبود، و طالب بمطلوب، و محب بمحسوب، نسیم وصال از مهب اقبال دمیده، و دوست بدوست رسیده، طغرای عزت بر منشور دولت کشیده، گوی انتظار پیاپی میدان ابد انداخته، (علم قبول و وصول) برافراخته» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۱۶/۶). «... که قاصد به مقصود رسد و طالب به مطلوب رسد و عابد به معبود رسد، و مرید به مراد رسد. نسیم وصال از مهب اقبال بزیده و دوست به دوست رسیده، طغرای عزت بر منشور دولت کشیده، گوی انتظار به پایان میدان ابد انداخته علم وصول و قبول برافراخته» (سمعی، ۱۳۸۴: ۴۶۷).

* احمد سمعی در جمله «و عابد بمعبود، و طالب بمطلوب» از اقتباس با جابجایی استفاده کرده است و در بخش مشخص شده، از اقتباس کاهشی نیز بهره برده است. همچنین چند اختلاف واژگانی نیز میان دو متن دیده می‌شود:

کشف الاسرار	محب به محبوب	دمیده	پای
روح الارواح	مرید به مراد رسد	بزیده	پایان

۲-۶-۲۱ «کجاست درویشی میز تجرید بر بسته، رداء تفرید برافکنده، سینه از غبار اغیار پاک کرده، از کون تبراً و بمکون تولاً کرده، تا از زیر قدم جمعیت وی بحکم لطف قدم چشمه طیات رزق بر جوشد و ازین شربتهای جان افزای بردارد و بدیدار دوست نوش کند» (مبیدی، ۱۳۷۱: ۵۰۲/۸).

«کجاست درویشی میزرت تجرید بر بسته و ردای تفرید برافکنده و غبار اغیار از سینه (فرارفته و ما دون الله را وداع کرده و میان صفوه صفا و مروه وفا خیمه عشق بزده)، از کون تبراً کرده و به مکون تولاً کرده و از زیر قدم جمعیت وی به حکم لطف قدم چشمه حیات برجوشیده و او از آن چشمه‌ها شربتهای جان‌افزای برداشته و بر دیدار دوست نوش کرده؟» (سمعی، ۱۳۸۴: ۱۰۲).

* بخش مشخص شده در کشف الاسرار نیامده است. همچنین در کشف الاسرار «پاک کرده» آمده و در روح الارواح به جای آن از «فرارفته» استفاده شده است.

۳. نتیجه گیری

بر پایه بررسی انجام‌شده می‌توان نتیجه گرفت که میان دو اثر کشف الاسرار میبیدی و روح الارواح سمعی، رابطه‌ای اقتباسی، یک‌سویه و گسترده برقرار است. حجم انبوه شواهد متنی همسان، همراه با تحلیل داده‌های تاریخی (تقدم تألیف کشف الاسرار)، ساختاری (حجم کوچک‌تر روح الارواح) و محتوایی، فرضیه اقتباس احمد سمعی از اثر میبیدی را به گزینه‌ای محتمل‌تر تبدیل می‌کند. اگرچه احتمال دخالت کاتبان هنرمند به طور کامل رد نمی‌شود، اما وزن ادله به نفع اقتباس آگاهانه مؤلف سنگینی می‌کند.

این اقتباس، صرفاً یک رونویسی مکانیکی نیست، بلکه در قالب‌هایی چون اقتباس افزایشی، تلفیقی و همراه با تغییرات جزئی ظاهر شده که نشان‌دهنده نوعی بازآفرینی و درهم‌آمیزی متن مبدأ در ساختار جدید است. با این حال، سمعی در بسیاری از موارد با حذف نشانه‌های ارجاع (مانند حذف «پیر طریقت گفت»)، مرز بین اقتباس و انتحال را کمرنگ کرده است. این پژوهش از یک سو بر عمق پیوندها و تأثیرپذیری‌های درون‌متنی در سنت عرفانی فارسی صحنه می‌گذارد و از سوی دیگر، لزوم نقد متنی و بررسی تطبیقی را برای احراز اصالت و سهم مؤلفان در این سنت غنی، ضروری می‌نماید.

منابع

- اعتصام. حامد. (۱۳۸۸). «جستجویی در منابع کشف الاسرار». معارف، شماره ۶۸، صص ۴۴-۶۸.
- افشار. ایرج. (۱۳۴۰). «احتمالی در باب مؤلف کشف الاسرار». یغما، سال چهاردهم، شماره ۷.
- تفتازانی. سعدالدین. (۱۳۸۸). مختصر المعانی، قم، دارالفکر.
- خانلری. زهرا. (۱۳۴۸). فرهنگ ادبیات فارسی، تهران، چاپخانه زر.
- سلمی. ابو عبد الرحمن محمد بن الحسین. (۱۳۶۹). مجموعه آثار السلمی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- سمعی. احمد. (۱۳۸۴). روح الارواح فی شرح اسماء الملک الفتاح. تحقیق: نجیب مایل هروی. تهران: علمی و فرهنگی.
- شفیعی کدکنی. محمدرضا. (۱۳۸۸). «پیر هری غیر از خواجه عبدالله انصاری است». نامه بهارستان، سال دهم، صص ۱۸۵-۱۹۲.
- قشیری (ابوالقاسم عبد الکریم القشیری). (۲۰۰۸). نحو القلوب. تحقیق و تصحیح: احمد علم الدین الجندی. قاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- گرکانی. محمد حسین شمس العلماء. (۱۳۷۷). بدع البدیع، به اهتمام حسین جعفری، تبریز: البرز.

- مازندرانی. محمدهادی بن محمدصالح. (۱۳۷۶). *انوار البلاغه* (در فنون معانی، بیان و بدیع)، به کوشش محمدعلی غلامی نژاد، تهران: قبله.
- مستملی (اسماعیل مستملی بخاری). (۱۳۶۳). *شرح التعرف لمذهب التصوف*. تحقیق و تصحیح: محمد روشن. تهران: اساطیر.
- مهدوی بتول، و بالو فرزاد، و موسوی سنگدهی سیده عارفه. (۱۳۹۹). «بررسی حکایات مشترک النوبة الثالثة كشف الأسرار و روح الأرواح براساس نظریه ترامتیت ژنت». *پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)*. سال چهاردهم، ش: ۱، صص ۲۹-۴۴.
- _____ . (۱۴۰۰). «بررسی مناسبات بینامتنی در حکایت‌های النوبة الثالثة كشف الأسرار و روح الأرواح بر اساس نظریه ژنت». *پژوهشنامه ادبیات داستانی*. دوره دهم، ش: ۲، صص ۱۲۳-۱۴۰.
- میبدی (ابو الفضل رشید الدین میبدی). (۱۳۷۱). *كشف الأسرار و عدة الأبرار*. تحقیق و تصحیح: علی اصغر حکمت. تهران: امیر کبیر.
- نجار نوبری، عفت، و ایزدی شریف آباد، سکینه، و محسنی هنجی، فریده. (۱۴۰۲). «بررسی تطبیقی سبک روح الارواح سمعانی و كشف الاسرار میبدی». *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک شناسی*. شماره ۵۴، صص ۱۱-۳۰.
- همای. جلال الدین (۱۳۸۸). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*، تهران: اهورا.

References

- Afshār, Īraj. (1340). "A Possibility Concerning the Author of Kashf al-Asrār." *Yaghmā*, year 14, no. 7. (In Persian).
- Garkānī, Muḥammad Ḥusayn Shams al-'Ulamā. (1377). *Abda' al-Badāyi'*. Research: Ḥusayn Ja'farī. Tabriz: Alburz. (In Persian).
- Khānlārī, Zahrā. (1348). *Farhang-i Adabīyāt-i Fārsī*. Tehrān: Zar. (In Persian).
- I'tisām, Ḥāmid. (1388). "A Search in the Sources of Kashf al-Asrār." *Ma'ārif*, no. 68, pp. 44-68. (In Persian).
- Mahdavi, Batūl, Farzād Bālū, and Sayyidah 'Ārifah Mūsavī Sangdihī. (1399). "An Examination of the Shared Narratives of al-Nawbat al-Thālithah in Kashf al-Asrār and Rawḥ al-Arwāḥ Based on Genette's Theory of Transtextuality." *Pizhūhish-hā-yi Adab-i 'Irfānī (Guhar-i Gūyā)*, year 14, no. 1, pp. 29-44. (In Persian).
- Mahdavi, Batūl, Farzād Bālū, and Sayyidah 'Ārifah Mūsavī Sangdihī. (1400). "An Examination of Intertextual Relations in the Narratives of al-Nawbat al-Thālithah in Kashf al-Asrār and Rawḥ al-Arwāḥ Based on Genette's Theory." *Pizhūhish-nāmah-yi Adabīyyāt-i Dāstānī*, vol. 10, no. 2, pp. 123-140. (In Persian).
- Meybodī (Abu al-Faḍl Rashīd al-Dīn Meybodī). (1371). *Kashf al-Asrār va 'Uddah al-Abrār*. Research: Alī Aṣghar Ḥikmat. Tehrān: Amīr Kabīr (In Persian).
- Māzandarānī, Muḥammad Hādī ibn Muḥammad Ṣāliḥ. (1376). *Anwār al-Balāghah (dar Funūn-i Ma'ānī, Bayān va Badī')*. Research: Muḥammad Alī Ghulāmī Nizhād. Tehrān: Qiblah. (In Persian).
- Mustamlī (Ismā'īl Mustamlī Bukhārī). (1363). *Sharḥ al-Ta'arruf li-Madhhab al-Taṣawwuf*. Research: Muḥammad Rushan. Tehrān: Asāfir. (In Persian).
- Qushayrī (Abu al-Qāsim 'Abd al-Karīm al-Qushayrī). (2008). *Nahw al-Qulūb*. Research: Aḥmad 'Alam al-Dīn al-Jundī. Al-Qāhirah: al-Hay'ah al-Miṣrīyah al-'Āmmah lil-Kitāb. (In Persian).
- Sam'ānī, Aḥmad. (1384). *Rawḥ al-Arwāḥ fī Sharḥ Asmā' al-Malik al-Fattāḥ*. Research: Najīb Māyil Haravī. Tehrān: 'Ilmī va Farhangī. (In Persian).

- Shafī'ī Kadkanī, Muḥammad Riḍā. (1388). "Pīr-i Harī is Other than Khwājah 'Abd Allāh Anṣārī." Nāmāh-yi Bahāristān, year 10, pp. 185-192. (In Persian).
- Solamī, Abū 'Abd al-Raḥmān Muḥammad ibn al-Ḥusayn. (1369). Majmū'ah-yi Āthār al-Salmī. Tehrān: Markaz-i Nashr-i Dānishgāhī. (In Persian).
- Taftāzānī, Sa'd al-Dīn. (1388). Mukhtaṣar al-Ma'ānī. Qum: Dār al-Fikr. (In Persian).
- Humāyī, Jalāl al-Dīn. (1388). Funūn-i Balāghat va Ṣanā'āt-i Adabī. Tehrān: Ahurā. (In Persian).